

CSIZMADIA ERVIN

A nyugati és a magyar fejlődés

Jelenünkről történeti-összehasonlító nézőpontból

2018-ban sokakban él csalódottság az elmúlt 30 év kimenetelét illetően. Sokak szerint Magyarország ismét nem futotta be azt a pályát, amit befuthatott volna, és sokak értelmezésében újra előkerült a „zsákutca” kategóriája, amiért a mai Magyarország nem olyan, mint amilyennek szerettük volna.

Az alábbi elemzésünkben nem veszem készpénznek a zsákutcásságot. Sokkal inkább érvényes vizsgálati szempontokat keresek a megtett út értelmezéséhez. Két irányban indulhatunk el. Vagy önmagában vizsgáljuk az elmúlt harminc évet és annak tendenciáit, vagy egy nagyobb fejlődési folyamat részének tekintjük azt. Választásom egyértelműen az utóbbira esik, és ezzel látszólag messze kalandozunk napjaink meghatározó konfliktusaitól. Mégsem öncélú ez az „elkalandozás”, mert úgy vélem: az elmúlt 30 év folyamatainak iránya nem választható el a régebbi folyamatoktól. Ezért olyan jelenségek is szóba kerülnek majd ebben az elemzésben, amelyek mostanában ritkábban szoktak. Mint például a kapitalizálódás, a gyarmatosítás, az ipari vagy a társadalmi forradalom. Ezeket szemügyre véve és ezeket illetően azt mondhatjuk, hogy a fejlett nyugati országok és Magyarország között hosszú évszázadok alatt komoly különbségek halmozódtak fel, amelyeknek kihatása van a mai politikára is.

Az alábbiakban e történelmi különbségek néhány összetevőjét próbálom meg számba venni. Ebben a munkában hasznosíthatónak vélem azokat a korábbi elméleteket, amelyek ezekre a különbségekre felhívták már a figyelmet. Ilyen például Immanuel Wallersteinnek az 1980-as években nagy népszerűségnek örvendő [világrendszer-elmélete](#) vagy Szűcs Jenő [„régioelmélete”](#). Mindkettő alapvető állítása, hogy *különbségek* vannak Európa különféle térségei között (is). Szűcs nevét azért is említem, mert történészi munkásságáról és mai jelentőségéről épp a napokban zajlik [konferencia Budapesten](#).

Nemzetépítés, nemzetállam és a mintakövető–mintaformáló törésvonal állandósága

Az 1990-es átmenet előtt, de az után végképp az a szemlélet erősödött meg, hogy a régiók közötti különbségek (ha vannak is) nem lényegesek; a demokrácia univerzálisan bevezethető. Politikai értelemben nincs okunk ennek az ellenkezőjét gondolni; társadalomtudományi értelemben viszont kicsit már más a helyzet, és rá kell mutatnunk: olyannyira elhittük, hogy a demokráciák a múlttól elszakítva vizsgálhatók, hogy az elmúlt évtizedekben jóval kevesebb energiát fordítottunk a múlt újraértelmezésére. Ráadásul a magyar politikai folyamatok alakulása meg is kívánja a múltnak, illetve a nyugati és a magyar fejlődés összehasonlításának az újragondolását. A 2010 óta létező Orbán-kormányoknak a pusztá létrejöttét (nem is beszélve politikai irányukról) nem érthetjük meg egy tágabb szemléleti perspektíva nélkül. A cél tehát ama kérdés és vita horizontjának a kitérítése, hogy milyen a máig tartó nyugat-európai fejlődés, és milyen a magyar.

Az első kérdés a nyugat-európai országok felemelkedése. Politikai értelemben ezt a *nemzetállam létrejötte* biztosítja, gazdasági értelemben pedig a gyarmatosítás, a modern világgazdaság megteremtése és az ipari forradalomban játszott vezető szerep. Anglia esetében nem véletlenül használják a [birodalomnemzet](#) kifejezést, amely magába sűriti a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés komplex feltételeit s tényezőit. Magyarországnak (mint egy nálánál jóval nagyobb Habsburg Birodalom részének) nem voltak, nem lehettek kifelé terjeszkedő nemzeti aspirációi, sőt – ahogyan egy rendkívül színvonalas, de szinte teljesen elfeledett szerző, Joó Tibor egyik [könyvéből](#) is kiderül – a Birodalom specifikumát

évszázadokig éppen a belső nemzeti különbségeket kiegyenlítő kormányzás jelentette. Továbbá, míg a nyugati kultúrában *a cselekvésre és a változásra épülő dinamika*, a miénkben *a nem cselekvésre és az állandóságra épülő statika* a meghatározó (erről [Babits Mihály](#), [Prohászka Lajos](#) vagy [Karácsony Sándor](#) írt). Gazdasági értelemben ebből csakis egy, a világgazdaság periferiáján elhelyezkedő, a nemzetközi verseny kihívásával nem is találkozó „[színlelt kapitalizmus](#)” következhetett. (Ez a kifejezés a mai hazai [politikatudományba](#) is befészkelte magát.)

A nemzetállam, a világgazdaságba való bekapcsolódás és más hasonló témák s ügyek a reformkorig nemigen kerülnek elő Magyarországon. A reformkorban viszont nagyon gyorsan történt meg az „átállás”. Erre reflektálva Joó Tibor (az 1930-as években) a magyarságot „*az egyetlen nomád népként*” definiálja, amely „*úgy vett fel egy magas világkultúrát, hogy nem sorvadt el benne teljesen az, ami nomádságában lényegként kristályosodott ki*”. Eszerint a reformkori elitnek az a törekvése, hogy Magyarországot szorosabban kösse Európához, *szembemegy* ezzel a még nem teljesen kihalt „nomád” hagyománnyal. Gondoljunk erről akármit is, abban Joónak kétségkívül igaza van, hogy a reformkori elittel valami teljesen új kezdődik, olyasmi, ami egyáltalán nem jellemző a korábbi évszázadokra. Ezek ugyanis *nem* a mintakövetésre épülnek. Joó éppen hogy nem a mintakövetésben, hanem a *mintateremtésben* látja a magyar fejlődés lényegét, ami világosan kiderül például abból, hogy a Szent Korona-tan szerinte „sokkal több egyszerű közjogi elméletnél, *sokkal több a hasonló nyugati jelenségeknél is*”. Ez a Joó által konstatált „mintateremtő” vonás a reformkortól napjainkig terjedő időszakban visszaszorulni látszik, valójában inkább a társadalomtudományok, nem utolsósorban a politikatudomány érdeklődési köréből kerül ki. Ráadásul 1990 után a mintakövetés témájában sem folynak új kutatások; a magyar fejlődés mintakövető jellegéről igazából ma is azt tudjuk, amit [Bibó István](#), [Hajnal István](#) vagy a már említett Szűcs Jenő munkáiból tudunk.

Természetesen megvan a logikus magyarázata annak, hogy miért nem folytatódik a mintakövetés kutatása az 1990 utáni új rendszerben: Magyarországra új kihívások (NATO-csatlakozás, európai integráció stb.) várnak, s ezek egyszerűen „főlőslegessé” teszik a „mintakövetés” folytonosságának kutatását, nem is beszélve arról a szintén történelmi trendről, amely (Joó felfogásától nem messze állva) a „mintateremtés” történeti trendjeit is vizsgálná. Márpedig – politikai értelemben – mintakövetők és mintateremtők szembenállása a magyar politikatörténet *egyik legállandóbb jellemzője*. És sem a mai Orbán-kormány működésének fundamentumát, sem a 20. században működő számos más kormány politikájának irányát nem érthetjük meg, ha ezt az „állandót” figyelmen kívül hagyjuk.

Érvelésemet nagyban erősítené, ha be tudnék számolni Magyarország és a térség más országainak történeti-összehasonlító adatairól. Fontos lenne tudnunk az egyes országok történelmi fejlődésében meglévő különbségekről és hasonlóságokról. Ilyen adatok azonban jelenleg nem állnak rendelkezésemre. Nem tudom megmondani, hogy például a mintakövető–mintateremtő szembenállás vagy annak állandósága egy speciálisan magyar, netán Kelet-Közép-Európában másutt is jelentkező fejlődési sajátosság-e. Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy Joó (és mások) elgondolását a magyar történelmi fejlődésről, továbbá e fejlődésnek nemcsak a nyugatitól, de a környező országokétól való eltérését vagy azokéhoz való hasonlóságát is jóval komolyabban kell vennünk az eddigieknél, kiváltképp, ha a jelen megértése a célunk. Mindezzel persze ([Acemoglu és Robinson](#) szellemében) nem azt szeretném sugallni, hogy a történelemben nem következhet be kardinális változás, esetünkben egy hosszú történelmi trend megszakadása, csupán azt, hogy egyelőre semmi jel nem mutat ilyen változásra, s talán azért sem, mert nem is értjük pontosan, milyen az a trend, aminek meg kellene változnia.

A szóban forgó történelmi periódusunkat – nemzetközi és nemzeti politikai és gazdasági összefüggések szempontjából – öt korszakra oszthatjuk: 1. A régi Habsburg Birodalom korszaka (nagyjából 1526 és 1848 között); 2. Az Osztrák–Magyar Monarchián belüli korlátozott parlamentarizmus és függetlenség korszaka (1867 és 1918 között); 3. Az önálló nemzetállam létrejötte és (a két háború között, különösen a 30-as évek második felében) német függőségbe kerülése; 4. A szovjetfüggőség periódusa ennek fokozatos oldódásával, majd a nyugatos függőség előtérbe kerülésével (a Kádár-rendszer utolsó szakaszában); 5. A szovjetfüggőség megszűnése és az európai folyamatokba való bekapcsolódás (1990-től 2010-ig), majd a nyugatos függőség lazulása.

Mármost ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy – a nemzetközi közeghez való viszonyulás tekintetében – van-e ezen korszakok között hasonlóság és folytonosság, akkor – két korszakot kivéve – két mélyen jelen lévő és ismétlődő mintázatot találunk: a *nemzeti–idegen* (nem nemzeti) és a *mintakövető–mintateremtő* törésvonalat.

Először nézzük a két kivételt képező korszakot. Ezek közül az egyik a Habsburg Birodalom korai időszaka, amelyben (elfogadva Joó Tibor diagnózisát) egyik törésvonal sem, de különösen a nemzeti–nem nemzeti nem meghatározó; hiszen „a Habsburg-párti főúr és az erdélyi nemes, a kuruc és a labanc egyaránt érzi mindkettőjük magyarságát. Ellenfelekké válhatnak, *idegenekké* soha”. De azért sem alakulhat ki a 19. század előtti, régi Habsburg

Birodalomban ez a törésvonal, mert ekkor még nincs jelen az a fajta nemzeti (felsőbbség)tudat, amelynek nevében a területén élő különféle nemzetek összeugraszthatóak lennének egymással. Nem véletlen nevezi Joó a „legnagyobb tragédiának” a nacionalizmus eszméjének megjelenését, hiszen ez a rohamos gyorsasággal elterjedő eszme vet véget a Duna-táji népek Pax Hungaricájának, felbomlasztva ezzel az ezeréves birodalmat s helyébe állítva az egymással súlyos konfliktusba kerülő „nációkat”.

A másik korszak, amelyből hiányzik a nemzeti–idegen és a mintakövető–mintateremtő törésvonal, a Kádár-rendszer nagyobbik része, egészen az 1980-as évek közepéig. Ha népiek és urbánusok között az 1930-as évek óta folyamatos is egy „búvópatakszerű” vita, a Kádár-rendszerben ez sokáig nem tör a felszínre, és nem éleződik ki, amikor pedig igen (az 1980-as évtized második felében), az nyomban magára is ölti a nemzeti versus nemzetközi vagy a nemzeti versus „idegenszerű” jelmezeit. (Az „idegenszerű” kifejezés egyébként – ismereteim szerint – először a reformkori ellenzék [Nyilatkozatában](#) fordul elő.)

A magyar történelem három hosszú korszakában, a dualizmusban, a Horthy-rendszerben és az utóbbi 28 évben viszont erősen jelen van mind a nemzeti–nem nemzeti, mind a mintakövető–mintaformáló törésvonal. Ezekhez hasonló folytonosságtól persze más országok sem mentesek. Közismert, hogy a politikai elitiek – olykor nagyon kiélezett – történelmi küzdelmet folytatnak egymással egész Európában; más kérdés, hogy pontosan milyen célokért és tartalommal. Mégis elmondható: nem Magyarország az egyetlen, ahol a „nemzeti kérdés” körül mutatkozó kettéosztódás vagy polarizálódás olykor nagyon szélsőséges méreteket ölt, s vannak más országok is, ahol a mai politikai élet régen kifejlődött, tradicionális törésvonalakra épül. Ha valaki elolvassa az egykori francia köztársasági elnök, Valéry Giscard d’Estaing [könyvét](#), meglepődik azon, amit a „két inkompatibilis Franciaországról” ír.

Az olvasó ezek után joggal kérdezheti: miért marad fenn ez a törésvonal vagy megosztottság azután is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-ban megsemmisül? S még inkább: miért él tovább ma is, amikor már egy egészen más (globális) világban, teljesen új kihívások között élünk? Miért nincs még ma sem egy *nemzeti* minimum, annak elfogadása, hogy a pártpolitikában *ab ovo* minden politikai erő nemzeti?

A válaszhoz először is el kell fogadnunk, hogy a nemzeti minimumban való megegyezés csak egy típusa a lehetséges társadalmi megegyezéseknek. Továbbá, az ilyen megegyezések mindegyike hosszú történelmi fejlődést feltételez, és általában az elitiek produktuma; de – ahogyan azt John Higley és Michael Burton szépen [kimutatja](#) – az elitiek történetük során csak

ritkán egyeznek meg, annál többet viszálykodnak. Az országok jelentős részében (még demokratikus országokban sem) ma sincs érvényben valamiféle nemzeti minimumot képező megegyezés, ami mindenképp gyengíti azt az érvelést, hogy Magyarország valamilyen „különlegesen hanyatló” történelmi pályán mozog.

De ahol létrejött ilyen megegyezés, ott is sokféleképp, sokféle előzmény után jött létre, és a tartalmuk is sokféle. Angliában például a *nemzeti* identitás a sikeres gyarmatosítások nyomán alakul ki. Amerikában az 1861–65-ös polgárháború után *értékek és intézmények* közös elfogadásáról egyeznek meg, nem pedig valamiféle nemzeti identitásról jön létre közmegegyezés. Spanyolországban és Hollandiában, e két egymástól nagyon eltérő fejlődésű európai országban megint más a megegyezés kristályosodási pontja. Pedro Ruiz Torres, spanyol kutató írja egy, a múlt politikai felhasználásáról szóló [tanulmánykötetben](#), hogy a spanyol fejlődésben nincs erős hagyománya a nemzetállami gondolkodásnak, ebben sokkal inkább a *katolikus* ideológia játssza a főszerepet. Hozzáteszi még: a nemzetállam gyengeségének oka a két szembenálló táborban keresendő, mert a köztük lévő harcok oda vezettek, hogy nem jöhetett létre egységes nemzetfölfogás. Hollandiában szintén nem alakul ki ilyen, hanem sokféle nemzetkép és nemzeti identitás él egymás mellett. Közismert, hogy itt különféle nemzet-, vallás- és kultúra-felfogások éltek egymás mellett, amelyekből nem lehetett egy közös nemzeti identitást generálni. A jól ismert pillarizáció szisztémája (mindegyik szubkultúrának önálló intézményrendszer, egy nagy közös nemzeti felület nélkül) ezt a helyzetet volt [hivatva kezelni](#).

A lényeg tehát, hogy a politikai fejlődésnek *nem* egyetlen kritériuma a nemzeti minimumban való megegyezés. Lehet intézményekben, demokráciában, vallási elvekben, pragmatikus politikai döntésekben és sok másban is megegyezni. A magyar politikai fejlődés azonban leginkább abban mutat folytonosságot, hogy a nemzeti–nem nemzeti törésvonalat akkor is „fenntartja”, amikor nyilvánvaló, hogy a felek épp itt tudnak a legkevésbé megegyezni. Hagyományerejű törésvonalról van tehát szó, amelyet az tart életben, hogy az egyik vagy a másik póluson állók hitelvként hivatkoznak rájuk.

A fönt megadott öt korszak közül – mint említettem – háromban is jelen van ez a nemzeti–nem nemzeti szembenállás. Állításomat igazolandó nézzük ezt a három korszakot, először a Horthy-, aztán a Kádár-rendszert, végül az 1989–90 utánit.

A Horthy-korszak talán az első példa arra, amit fentebb nemzetközi és nemzeti interakciójában a politikai és a gazdasági orientáció nem szükségképpen egybeeséseként neveztem meg. *Politikai* értelemben ugyanis Magyarország nem az 1920-as években létrejövő demokráciák

családjához tartozik, akármennyire is úrra lesz az 1919 utáni szélsőséges kilengéseken. Magyarország nemzetközi híre nem túl jó, s kikerülve a Monarchia rendszeréből nincs nemzetközi szövetségese sem. Ugyanakkor *gazdasági* értelemben a nemzetállami keretekre szert tevő Magyarországot azon országok bankjai segítik, amelyek *politikai* értelemben szemben állnak a korlátozott parlamentarizmus rendszerével. A gazdasági kérdésbe nem belemenve, csak a politikaira korlátozva mondanivalómat: a nemzetközi kapcsolatépítés szempontjából egyrészt visszaüt a Magyarországról történelmileg kialakított nyugati vélemény. (Erről Eckhardt Sándor számol be a [Mi a magyar?](#) című, 1939-es nagy kötetben.) Másrészt az 1930-as években olyan politikai uralkodó osztály vezeti az országot, amely a mérsékeltbb külpolitikát folytató Bethlen-kormányok után a radikálisabb német orientáció mellett teszi le a voksát. Egy ilyen konstellációban a nemzeti–nem nemzeti dimenzió aktuálisan a revízióhoz köthetően nyeri el értelmét: „nemzetiek” azok, akik ezt akarják, „nemzetietlenek” pedig, akik ezt nem tartják megvalósíthatónak.

A Horthy-korszakkal kapcsolatban nagyon sokat tudunk, de meghökkentően keveset a nemzetközi folyamatoknak a nemzetire gyakorolt hatásáról és az ezzel kapcsolatos politikai-pártpolitikai *magatartásokról*. Amit erről tudunk, abból viszont egy igencsak másfajta kép rajzolódik ki, mint amelyet a magyar uralkodó megközelítésekből megismerhettünk. Ez utóbbiak centrumában talán még ma is a konfliktusoknak a népi-urbánus dimenzióba való „átutalása” jellemzi. Ez véleményem szerint semmivel sem igazolható megközelítés, és teljesen figyelmen kívül hagyja a pártpolitikai, illetve a szellemi-politika szféra változásait. Mindezekről rögvest bővebben is szólok majd, amikor a mintakövetés–mintateremtés törésvonal kerül terítékre.

A Kádár-korszakban egészen a rendszer utolsó szakaszáig nem játszik meghatározó szerepet a nemzeti–nem nemzeti ellentét. A rendszer éppen az ilyen típusú ideológiai „szélsőségekkel” szemben törekedett a középutasságra, ami a nemzeti kérdés zárójelbe tételelét jelentette. Ám a korszak végén újra megjelenik (visszatér) az, amit a hivatalos politika meghaladni kívánt. 1987–88-ban a Kádár-rendszerrel szemben álló politikai erők egyike [demokratikus](#), a másik [népi ellenzéknek](#) deklarálja magát. Talán kevésbé figyelünk erre a sajátos körülményre: Magyarországon az 1989–90-es rendszerváltás belső előfeltétele, hogy létrejöjjön a magyar politikai hagyományhoz ugyan még csak gyengén, ám azért valamennyire már kötődő ideológiai megosztottság. 1990 után ez az ideológiai megosztottság továbbél és élesedik, hogy aztán az évtized második felétől – amikor a „történelem vége” elméletét felváltja

a „történelem visszatér” gondolata – a magyar politika „hirtelen” ott találja magát, ahol a korábbi korokban már volt: „nemzetiek” és „nemzetellenesek” feszülnek egymásnak.

A forradalomnélküliség folytonossága és a társadalmi cselekvő aktivitás hiánya

Itt érkezünk el oda, hogy valamit mondjunk a magyar fejlődés karakteréről, és pedig történeti-összehasonlító perspektívában. Az első, amit megállapíthatunk, hogy hiányoznak belőle a *forradalmi* változások. Itt most nem arra gondolok, amire a „forradalom” szó hallatán asszociálunk. A magyar történelemből ugyanis nem annyira azok a fegyveres és klasszikus forradalmak hiányoznak, amelyek Angliában (1688), Franciaországban (1789–94) vagy Amerikában (1861–1865) megvívtak. *Ilyen* forradalmakra, mondja Bibó István [híres munkájában](#), Magyarországon nem is volt mód, s ezek helyett (persze 1945 után) a *határolt* forradalmat ajánlja. A magyar történelemből sokkal inkább azok a forradalmak hiányoznak, amelyek nagy *társadalmi* alkotások lennének. Az 1960-as években nagy tekintélynek örvendő Barrington Moore azt [mondja](#): a demokratizálódás egyik kulcsfeltétele a forradalmi szakítás a múlttal (a revolutionary break with the past). Ám, miként azt Moore e tételét több ponton és jogosan kritizáló Jonathan Tumin [megjegyzi](#), nem lehet a demokratizálódás egyetemes kritériumává tenni a forradalmi átalakulásokat, hiszen (Svédország vagy Svájc példájára utal) vannak országok, ahol nem voltak forradalmi törések, hanem evolutív típusú fejlődés történt. Ezzel együtt Tumin nem győz meg arról (igaz Magyarország esetéről ő nem beszél), hogy a magyar politikai fejlődésben nem jelentett-e hátrányt a forradalmi változások hiánya.

Mindenesetre, ha elismerjük, hogy forradalmi átalakulások minálunk nem történtek, akkor azzal a jelenséggel szembesülünk, hogy bár a magyar politikai fejlődés számos törést és rendszerváltást produkál, ezek vizsgálatában az eddigieknél nagyobb figyelmet kell szentelnünk a *folytonosságokra*. Mit érthetünk ez alatt? Például azt, amiről Szekfű Gyula is [ír](#) a *Három nemzedékben*, hogy tudniillik a dualizmus idején (tehát egy rendszerváltás után) a régi magyar köznemesség *továbbra sem* akar a gazdasággal foglalkozni, s ebbe az interregnumba érhető okokból nyomul be a németiség és a zsidóság. Ilyen folytonosság lesz a pártok közjogi küzdelme vagy a társadalmi autonómiák hiánya is. Van szerző, aki például [azt írja](#) erről, hogy 1848-ban „a társadalmi szerkezet nem változott meg lényegesen”, és 1867 után „a liberális kor tulajdonképpen a rendi világ erőtlen őszi virágzásának tekinthető”.

Még pontosabban: nem is abban van különbség a nyugat-európai és a magyar fejlődés között, hogy a nyugat-európai a folyamatosságra, míg a magyar törésekre épülne. Hanem abban, hogy Nyugat-Európában rengeteg forradalmi jellegű átalakulással biztosítják a folytonosságot, míg Magyarországon ezt a forradalmi (és, mint hamarosan látni fogjuk, a nem forradalmi) átalakulások elmaradása jelenti. A nyugat-európai történeti folytonosság lényege, hogy mindig léteznek és dominálnak az autonóm módon cselekvő és változásokat akaró társadalmi csoportok, míg ilyen csoportok Magyarországon egyszerűen nincsenek. A Philippe Schmitter által [idézett](#) Robert Dahl pontosan fogalmaz: Nyugat-Európában épp a „forradalmi” változások révén maradhat fenn az állandóság.

A két minta különbözőségének oka tehát a nagy társadalmi csoportok *cselekvő aktivitásában* rejlik. Nyugat-Európában e csoportok viszik végbe az állami centralizációt és hozzák létre az állami bürokráciát, kezdik meg a gyarmatosítást, teremtik meg hosszú kísérletezés és konfliktusok özöne árán az Acemoglu és Robinson által „befogadónak” mondott intézményeket, indítják be a technológiai fejlődést, viszik győzelemre az ipari forradalmat. Mindamellet ezen aktív társadalmi csoportok robbantják ki és viszik sikerre a *politikai* forradalmakat is. Erről szól Kurt Weyland kiváló [tanulmánya](#). De még ezeken is túlmenve, amikor kellett – s épp a forradalom megelőzése érdekében – az aktív társadalmi csoportok és az őket képviselő politikai elitek *reformokat* hoztak. Mint például a [választójog ügyében](#) Angliában. Ilyen jellegű, egymásra épülő s alulról jövő társadalmi mozgásokkal a magyar fejlődésben nem találkozunk. S nem azért, mert ez a fejlődés *torz*, hanem azért, mert a fent kifejtettek alapján nagyon más. Ebből adódóan a helyzet csak óriási társadalmi költségek alapján lenne megváltoztatható, ami azonban már a politikai stabilitást fenyegetné. Márpedig a politikai stabilitás a magyar politikatörténetben fontosabb vívmány, mint a *társadalmi* forradalom. Ezért ebben a fejlődéstörténetben nem is alakul ki az autonóm társadalmi csoportok létrehozásának mechanizmusa és az erre épülő „forradalmi folyamatosság”. Helyette az lesz, amit Bibó (helyesen) „mozdulatlanságként” és (tévesen) torzulásként aposztrofál.

Aki ugyanis torzulásként írja le meg a magyar politikai fejlődés hosszabb trendjeit, annak rendelkeznie kell egy nem moralista elmélettel arra vonatkozóan, hogy a kialakuló európai világgazdasági és világpolitikai viszonyok között Magyarország *hogyan* tehetett volna szert egy másfajta fejlődési képletre, amelyben mindazok a tényezők kulcsszerepet játszanak, amelyek a nyugati fejlődésben. Ha nincs ilyen elmélet, akkor a magyar fejlődés zsákutcásnak minősítése – attól tartok – nem több mint bizonyos lelki szükségletek kielégítése.

Ennek még a látszatát is szeretném elkerülni, amikor azt mondom, hogy a magyar politikai fejlődés szinte minden pontján eltért a nyugat-európaiaktól. Ami nem azt jelenti, hogy ez a fejlődés ne *akart* volna hasonlítani arra. De – mint láttuk – a magyar gondolkodók a hasonlóságot a *gazdasági* tényezők kihagyásával vagy csekélyebb szerepével képzeltek el, s alig fordítottak figyelmet a Habsburg Birodalom és benne Magyarország nemzetközi-összehasonlító elemzésére. Hiába keresünk [Eötvös József](#), Joó Tibor vagy Babits Mihály műveiben a kapitalizmus működésére vonatkozó kitételeket. A szerzők kizárólag politikai vagy társadalomlélektani, eszmetörténeti terminusokban beszélnek, és ezzel – áttételesen – azt mondják: Magyarországra vonatkozóan a gazdasági kérdéseknek nincs, vagy csak marginálisan van helyük.

Torzulásról tehát szó sincs: a *kapitalizmus* nagyon különböző alakokat ölthet, és sok esetben nagyon eltér az „eredetitől”. Ugyanez a helyzet a *demokratizálódással* is; a folyamat univerzális jellegű ugyan, de ez korántsem jelenti minden, a demokratizálódás folyamatába bekapcsolódó nemzet egyformaságát.

Elemzéseink két fő tanulsága közül az első tehát, hogy a különbségeket *adottságnak*, ne pedig torzulásnak nevezzük. A másik tanulsága pedig (ezzel kissé bővebben foglalkozom), a *hagyomány* meghatározó szerepe a későbbi fejlődésben. Ahogy fentebb mondtam: Amerika ma nem az alapításkori, tehát az *eredeti* hagyománya nyomvonalán halad, hanem azon, amely száz évvel később, a polgárháború után jön létre. Az, ami ma összefűzi az amerikaiakat, évtizedekkel az állam alapítása után áll össze hagyománnyá. Ahhoz, hogy Amerikában kialakulhatott az intézmények és értékek „jóságában” való egyetértés, az kellett, hogy ezek ne csak az „elvont”, hanem az emberek számára is érthető s kézzelfogható „jót” testesítsék meg. Politikai és gazdasági értelemben egyaránt. S egyáltalán ne gondoljuk, hogy ez az amerikaiak számára kezdettől fogva evidens volt. Gordon Wood történész [írja le](#), micsoda hatalmas konfliktusok árán jutottak el például a *képviselő* intézményének elfogadásáig, mert a hivatalos politikával szembeni bizalmatlanság olyan méreteket öltött, hogy „magukról megfélelmezett tömegek, valamint törvényen kívüli szervezetek léptek fel, állítva, hogy nagyobb hitelességgel beszélnek a nép nevében, mint megválasztott képviselőik”.

Másutt másképpen történt. Angliában például – ugyancsak *hosszú* folyamat eredményeképpen – alakul ki mindez. Hipotézisem, az egyik, az, hogy Magyarországon évszázadok fejlődése sem tudott létrehozni olyan alapot, amelynek szilárdságát ne kezdenék ki a különféle konfliktusok és változások. Másik hipotézisem, hogy az egymást követő nemzedékek ugyanazon okokból

érzik „torzultnak” a fejlődést: azért, mert Magyarország nem tud keresztülmenni olyan fejlődési fázisokon, amelyek révén hasonlóvá válhatna a követni kívánt külső mintához.

Konklúzió

Elemzésünkben – ha röviden is – két fejlődési hagyomány néhány összetevőjét tekintetem át. Arra jutottam, hogy ezek a hagyományok nem egyformák; az országok közötti fejlődési különbségek a hagyományteremtés különbözőségében s ebből fakadóan a hagyományoknak a későbbi fejlődésben játszott szerepében is megmutatkoznak. Említett könyvében Acemoglu és Robinson a hagyományok kérdésére külön nem tér ki, hiszen a befogadó intézmények megteremtésének tézise (mint egy ország felemelkedésének záloga) akár a létező hagyományok ellenében is megtörténhet. Ugyanakkor könyvük számos pontján épp maguk foglalnak állást a hagyományok „relatív” fontossága mellett. Hiszen a „bármely országgal bármikor, bármi megtörténhet” tézis nem mást jelent, mint hogy a létező hagyományok ellenében bármikor lehet forradalmakat kirobbantani vagy változásokat véghezvinni.

Az 1990 utáni magyar politikai fejlődés egy valamit nagyon erősen megmutat. Azt, hogy Magyarországon a fejlődés és az annak során kiformalódó hagyomány (benne a kevéske demokratikussal) nem tudott egy olyan struktúrát meggyökereztetni, amely biztosítaná a demokrácia zökkenőmentes evolúcióját, vagy másképpen, egy nyugati típusú fejlődési pályát. Mindez arra hívja fel a figyelmünket, hogy a demokrácia univerzális elterjedéséről szóló átmenetkori vágyak inkább voltak vágyak, mint a fejlődésből fakadó reális várakozások. Fontos tehát, hogy az előzményeket mélyrehatóan ismerjük. Nem azért, hogy a múlt ismerete lefegyverezzen minket, hanem azért, hogy a mostaninál reálisabb alternatív fejlődési opciókat alapozhassunk meg.